

УДК 82-94(44)+94(477)“1917-1919”

А. І. ТОРОПЦЕВА

м. Київ

aliona.m.am@gmail.com

ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ ТА СТАНОВЛЕННЯ ДЕРЖАВНОСТІ УКРАЇНИ ЗА МЕМУАРАМИ ШАРЛЯ ДЮБРОЯ

У статті представлений аналіз мемуарів французького автора Шарля Дюброя у контексті проблеми державотворення України (1917–1919 рр.). Були окреслені питання походження українського народу та держави, умови та процес державного становлення України. Метою дослідження є висвітлення іноземного бачення України як такої, її правового статусу, народу та його прав. Для більш об'єктивного вивчення першоджерела було також зроблено порівняльний аналіз свідчень Ш. Дюброя, як представника іноземної держави, щодо українського питання із мемуарами інших іноземних авторів та науковими працями українських істориків та етнографів.

Ключові слова: французькі мемуари, український народ, мемуари Шарля Дюброя, державне становлення, українська нація.

Проблематика державного та національного самовизначення України сьогодні є вельми загостреною та актуальною. Народ України пройшов довгий та важкий шлях до зміцнення свого незалежного та самостійного статусу, а Українська держава – до свого становлення та визнання. Дане питання висвітлювалося у працях вітчизняних (С. Шелухін, С. Сегеда, Г. Бевз, А. Стражний, К. Гуслистий) та іноземних авторів (Е. Вілсон) різних наукових галузей – історії, політології, теорії та історії держави та права, – що розглядають теми походження назви Української держави та народу, проблеми його ідентичності та ідентифікації, порівняння з іншими слов'янськими етносами тощо. Однак безпосередньою метою дослідження є вивчення проблеми формування української нації та становлення держави України за мемуарами французького автора Шарля Дюброя, що перебував в Україні у 1917–1919 рр. та повністю присвятив свій мемуарний твір українському народу, дослідив різні сфери його життя та державну еволюцію. Спогади автора під назвою «Deux années en Ukraine avec une carte de l'Ukraine» («Два роки в Україні з картою України»), що було видано у Парижі у 1919 р., ще не було перекладено українською мовою, тому під час дослідження було використано безпосередньо джерело мовою оригіналу з перекладом автора статті. Метою роботи був аналіз мему-

арного твору у контексті окресленою тематики та зіставлення і порівняння тверджень Ш. Дюброя із дослідженнями українських науковців, а також з іншими іноземними мемуарами.

У главі III свого твору під назвою «Les Ukrainiens» Ш. Дюброй розповів про походження терміну «Україна», що, на його думку, складається з двох частин: ou і kraïna. Перша означає «chez, pres de» (у, біля, поблизу), друга – «limite, frontieres» (межі, кордони, а в іншому значенні – країна, вітчизна). Тобто дослівно назва означає «пригранична територія», «прикордонна територія». Говорячи про першу згадку назви «Україна» в XI ст. в українському літописі, автор зазначив, що Українська держава розташовувалася біля кордону Європи як буферна зона від нападів варварів [1, 100]. Він наголошував на тому, що на той момент Україна не була «близ кордонів» жодної держави, вона знаходилася «поблизу кордонів» Європи.

Порівняємо цю думку щодо походження назви «Україна» із поглядами українських істориків. Окремі дослідники поділяють точку зору Шарля Дюброя, зокрема, М. Юрій наполягає на зв'язку назви із словом «край», «територія у кордонів» [13].

Подібною є точка зору Г. Півторака, який виводить цей термін з понять «украяти» («віддилити», «відрізати», «викраїти»), тобто

назва «Україна» дослівно означає «шматок землі, частина від цілого». [7, 99].

С. Шелухін, на відміну від вищевказаних дослідників, заперечує походження назви Української держави від слів «край», «окраїна», «околиця» та не пов'язує її з поняттям «приграничної, прикордонної території». Він стверджує наступне: «Вона ніколи не означала ні околиці, ні прикордоння й по своєму походженню та природі ніколи такого значіння й мати не могла, її творила слов'янська психологія української народності для самої себе й своєї території, як означеній соборності ближчих родів і їх землі, як етнографічного й політичного одрубу, украяного з просторів для себе в своє посідання, володіння й користування. Інтерпретація, наче назва «Україна» в означенням окраїни, пограниччя, вся збудована на фальшуваннях, перекручуваннях, замовчуваннях фактів, ігноруваннях наукових методів для тлумачень» [12, 247].

Таким чином, бачимо, що Шарль Дюброей при наданні визначення «Україна» керувався здебільшого геополітичним принципом, як і більшість українських дослідників, що також дослівно трактують цей термін. Він вивів назву «Україна» як «державу на кордоні Європи», а не пригранична частина території іншої країни (Польщі чи Росії). Саме таким чином французький автор відокремив Українську державу від інших та співвідніс походження її назви з географічним розташуванням.

Шарль Дюброей також зачіпав питання приналежності українських територій до російської та польської держав. Він згадував той факт, що Україна довгий час входила до складу Польщі (XIV, XV, XVI ст.) до того, як стала частиною території російської держави. Саме тому автор задав цілком логічне питання: якщо Україна є країною «поблизу кордонів іншої країни», то це скоріше держава польська, аніж російська? [1, 101].

Таким чином автор намагався довести факт існування окремої Української держави з незалежним та ідентичним народом, що, на його думку, може бути підтверджено корінням етимології назви країни.

Загалом, прослідковується однозначна, упевнена позиція Шарля Дюброея щодо питання самостійності та самобутності України як такої. Він різко відкидав думки щодо єднання українських територій із Московським царст-

вом (у XVI ст.), а надалі – із Російською імперією, що характеризує його точку зору як проукраїнську.

Важливою ознакою наявності інституту держави є її народ. Саме на цьому аспекті зупинився також Шарль Дюброей у процесі доведення самоідентичності української держави. Французький діяч приділив увагу саме відокремленості українців від інших націй.

Населення України складалося на 1917 р., за автором, 50 мільйонів осіб, з яких 37,5 млн (або 75%) – українці, 5 млн (10%) – росіяни, 3,8 млн (7,6%) – євреї, 1,4 млн (2%) – інші національності (румуні, татари, білоруси, болгарі тощо). Шарль Дюброей зазначив той факт, що на той час наводилося доволі багато офіційних статистик, але головним принципом розподілу народу за етнічною належністю була мова, якою розмовляло населення, а через те, що більшість українців говорила російською, вони вважалися росіянами за походженням.

Для порівняння наведемо статистику з національного складу України В. Кубійовича. За його таблицями у першій чверті ХХ ст. на українській території проживали: українців – 758 (приблизно 75%) на 1 тис. осіб, росіян – (близько 10%) 98 на 1 тис. осіб, євреїв – 62 (6%) на 1 тис. осіб [5, 62].

Для підкріплення описів Шарля Дюброея також додамо витримки з мемуарів суспільного діяча М. Г. Рафеса. Національний склад України М. Г. Рафес визначає як багатонаціональний та у соціальному відношенні своєрідний: характеризує українську державу як країну з розвиненою дрібною буржуазією. У свою чергу, він також наголошує на селянському прошарку населення, який складає основну більшість населення України.

Українську мову М. Г. Рафес не виокремлює у якості мови самостійної, називаючи її «малоросійським наріччям», яке селянство протиставило російській мові, «мові пануючих класів міста» [8, 7–8].

Ш. Дюброей виокремлював український народ від інших слов'ян, а також відносив його та російський і польський народи до різних слов'янських груп: українці – *la groupe adriatique*, росіяни та поляки – *la groupe vislien* [1, 101]. Кожна з цих груп має свої власні відмінні морфологічні характеристики. Наприклад, перша група представлена особами середнього зросту зі світлим волоссям, а друга,

у свою чергу, - високими особами з волоссям темного коліру [1, 103].

До цієї думки автор також додав дослідницькі висновки відомого антрополога та географа Елізе Реклю, за якими українці належать до південних слов'ян, а не до східних. Цю думку можна також підтвердити дослідженнями українського антрополога С. Сегеди, який також наполягав на тому, що українці, «займаючи проміжне становище між північними та південними європеїдами, вони більшою мірою тяжіють до останніх» [9].

На доведення думки щодо різного походження зазначених народів французький автор навів також витримки з праці психолога Альфреда Фульє «Психологічний ескіз європейських народів» (1903), який описав основні психологічні риси українців, охарактеризувавши їх як народ жвавий, живий, але нерішучий, відкритий почуттям, уяві, більш, ніж російський етнос, мрійливий та поетичний. До того ж, психолог вказав на значну схильність українців до демократичного політичного режиму та їхню піддатливість революційним заявам. Вони є справжніми кельто-слов'янами [1, 103].

Для більш детального аналізу мемуарів Шарля Дюброя та безпосередньо його думки щодо походження українців наведемо погляди на це питання інших іноземних авторів, зокрема французів.

Так, ще у 1807 р. географ данського походження К. Мальт-Брюн у своїй франкомовній праці «Tableau de la Pologne» наводить порівняльну характеристику двох народів – українського і російського, знаходячи їх відмінні психологічні риси, відмінності у побуті тощо: «Українці (les Ukrainois) – це нащадки Київської Русі. Селяни на Україні ошадніші, ніж московські: вони не пустошать у хижацький спосіб своїх лісів. Будинки українських селян гарні і міцні, ніхто з них не носить лаптів, як на Московщині. Вони кременіше збудовані і більш освічені, ніж, наприклад, селяни Литви... Українці вельми інтелігентні, волелюбний дух почувается в їх зверхньому вигляді» [10, 123]. Підкреслимо ще одну згадку волелюбності українського народу.

Публіцист і член міністерства закордонних справ Шарль Луї Лессюр у дослідженні «Histoire des Cosaques» у порівнянні українців з росіянами надає загальний психологічний

портрет перших та зазначає на складному процесі становлення їх як нації: «Українці більш великодушні, більш отверті, більш ввічливі, більш гостинні і мають більший торговельний хист, ніж росіяни. Вони – українці – являють живий доказ перемоги свободи над людьми, що народилися в неволі» [10, 124].

Й. Г. Коль – німецький географ та мандрівник – у 1841 р. у дослідженні «Die Ukraine, Kleingussland» також порівняв особисті якості українського та російського народів: «Українці – чесніші, пильніші, обичайніші та загалом поведуться ліпше від москалів, що їм приписуються усі можливі злочинства та нечесноти» [10, 130].

Г. Бевз зазначив, що більшість дослідників українства, такі як П. Куліш, М. Костомаров, М. Драгоманов, Д. Чижевський, Д. Донцов, Б. Цимбалістий, Ю. Липа, О. Кульчицький, окреслювали здебільшого позитивні риси народу: підвищену емоційність, прагнення до свободи, любов до землі, згадували своєрідний український гумор, який поєднує елементи сатири, іронії, ліризму [2, 27].

На підтвердження припущень А. Фульє щодо демократичної ментальності українців наведемо думку Г. Бевза, який у своїх дослідженнях наводить вислів Н. Григорієва: «Політичними ідеалами українського народу безперечно є свобода як особи, так і всіх суспільних гуртувань: родини, церков, товариств, громад, партій, класів, націй і т. п.; рівноправність і демократія» [2, 28].

А. Стражний у своєму дослідженні, присвяченому українському менталітету, пов'язує політичні прихильності українців із особливостями історії їх держави: «В архетипах українського менталітета прочно засела парадигма древнегреческой демократии» [11, 308].

Е. Вілсон наводить цитату М. Костомарова, який, наполягаючи на демократичності українського народу, що є результатом його етнопсихологічних рис, надає також на порівняння політичні режими, притаманні сусіднім народам – росіянам та полякам: «Українці буцімто тяжіли до народної демократії, натомість поляки віддавали перевагу аристократії, а москвити – самодержавству» [3, 157].

К. Гуслистий наполягає на тому, що українська народність була сформована на основі давньоруської, а також виділяє головні фактори-передумови її формування – соціально-

економічні умови, культурний розвиток та політичні зміни [4]. Таким чином він стверджує, що формування української нації – процес складний, тривалий та комплексний. Прибічником версії щодо домінування соціально-економічного фактора у становленні української народності є також Д. Мишко, який доводить це у своєму науковому дослідженні «Соціально-економічні умови формування української народності» [6].

Зачіпаючи питання існування України як такої, Ш. Дюброй зазначив, що Українська держава має свою власну історичну традицію, і що вона завжди існувала чи під ім'ям Малої Росії, чи під сучасною назвою «Україна» [1, 105]. Саме тому український народ має безперечне право на існування та національну визначеність.

Цитуючи різні думки стосовно державної визначеності України, автор упродовж усього твору наголошував на безперечній необхідності незалежності та свободи України. Він говорив про те, що тільки вільний та незалежний розвиток та існування держави вирішить українське питання, тоді як інший хід подій стане поштовхом до агресії та військового протистояння [1, 111].

Загалом можна чітко простежити лояльне ставлення Шарля Дюброя до українського народу, що продемонстровано його доказуванням ідентичного походження українців, описом їх національних рис та особливостей, морфологічних ознак тощо.

Аналогічне ставлення, що підтверджує усебічне вивчення Шарлем Дюброєм загостреного питання української національної та державної визначеності, виражали також наступні іноземці: чеський письменник Карел Гавлічек, чеський народний діяч Франтішек Рігер, Йоганн Коль, Губерт Ветрен, французький сенатор Казимир Делямар, чеський дослідник Ф. Палацький.

Так, К. Гавлічек у 1848 р. у часописі «Narodni Noviny» продемонстрував свою чітку лояльну позицію щодо національної самобутності та державності України: «Малорус – Україна це постійне прокляття, котре самі над собою проголосили її гнобителі. Так над ними мститься пригноблена воля України... Доки не буде виправлена кривда, зроблена українцям, доти неможливий справді міжнародний спокій» [10, 140].

Ф. Рігер бескомпромісно виразив свою точку зору щодо прав українського народу: «Я визнаю українців за самостійний народ, знаю Галичину особисто і знаю рівно ж їх літературну мову... Поважайте національне прагнення цього переслідуваного, але до самостійності покликаного народу!» [10, 140].

Й. Г. Коль, так, як і Ш. Дюброй, прогнозує Україні вільний незалежний розвиток, а українському народові подальше національне визначення, поширення та укорінення власної культури та самобутності: «Нема найменшого сумніву, що колись велетенське тіло Російської імперії розпадеться й Україна стане знову вільною і незалежною державою. Час цей наближається поволі, але неухильно. Українці є нація з власною мовою, культурою та історичною традицією. Хвилево Україна роздерта між сусідами. Але матеріал для будови української держави лежить готовий: коли не нині, то завтра з'явиться будівничий, що збудує з тих матеріалів велику незалежну Українську державу!» [10, 130].

Губерт Ветрен у дослідженні «L'observateur en Pologne» у 1807 р. наголосив на аутентичності української нації, на її давній історії та національній визначеності: « «Українці» славетна раса, від якої тремтіли мури Царгорода, Білгорода та Трапезунда» [10, 123].

На цьому ж наполягав також чеський автор Ф. Палацький, який не сумнівався в історичній самостійності українського народу: «... русини не «винайдений» народ. Є цілком самостійним народом» [10, 137].

Ш. Дюброй також досить докладно виклав історію поневолення українського народу. Він зазначив про входження України до складу Польщі (до XVII ст.), далі – про підписання Богданом Хмельницьким Переяславського договору (1654 р.), що встановив протекторат Московської держави над українськими землями; наступним етапом поневолення Ш. Дюброй вказав правління Петра I, який замінив українських управлінців московськими. Надалі Катерина II узаконила кріпацтво, пригноблювала інтелігенцію, заборонила використання назви «Україна» та замінила її на Малу Росію. Микола I ліквідував уніатську церкву та увів єдине православ'я, Олександр II оголосив поза законом вживання української мови у школах запровадженням Валуєвського циркуляру у 1863 р. У свою чергу, Мико-

ла II все ж повернув окремі свободи українцям після революції 1905 р., задекларованих у низці циркулярів.

Таким чином, французький мемуарист упевнений у тому, що попри зазначені утиски збоку Польщі та Росії, Україна тільки підтвердила свій самостійний, незалежний статус. Українська нація – окрема нація, вільний народ, який має безперечне право на життя у власній державі.

Зазначимо, що Ш. Дюброй у своїй думці щодо незалежності Української держави досить категорично виражав свої погляди; його точка зору у мемуарах викладена чітко, послідовно та аргументовано. Він наводив не тільки власні оцінки, а й конкретні історичні факти, що підтверджені цитатами різних особистостей (у тексті – Ф. Вольтера, П. Столипіна, О. Розумовського, Петра I, М. Карамзіна тощо).

Важливим є також те, що автор наводить витяги з документів (циркулярів, постанов, договорів), що робить його мемуари більш цінними для дослідження не тільки істориків, джерелознавців, а й правознавців, фахівців з історії державотворення тощо.

A. TOROPTSEVA

Kiev

THE PROBLEMS OF UKRAINIAN NATION FORMATION AND THE NASCENCE OF UKRAINIAN STATEHOOD BY CHARLES DUBREUIL'S MEMOIRS

The analysis of the memoirs of French author Charles Dubreuil in the context of the state formation problem of Ukraine is proposed in the article. The questions of the Ukrainian people's and state's origin, the conditions and the process of the state formation of Ukraine have been affected. The main purpose of investigation is the enlightenment of the foreign view of Ukraine, its legal status, people and its rights. For the most impartial studying of a primary source a comparative analysis of the information from memoirs of Charles Dubreuil as a representative of foreign state concerning the Ukrainian question with memoirs of other foreign authors and scientific works of Ukrainian historians and ethnographers has been done.

Key words: French memoirs, Ukrainian people, memoirs of Charles Dubreuil, state formation, Ukrainian nation.

A. ТОРОПЦЕВА

Киев

ПРОБЛЕМЫ ФОРМИРОВАНИЯ УКРАИНСКОЙ НАЦИИ И СТАНОВЛЕНИЯ ГОСУДАРСТВЕННОСТИ УКРАИНЫ ПО МЕМУАРАМ ШАРЛЯ ДЮБРОЙ

В статье представлен анализ мемуаров французского автора Шарля Дюброй в контексте проблемы формирования Украинского государства (1917–1919 гг.). Были затронуты вопросы происхождения украинского народа и государства, условия и процесс государственного становления Украины. Целью исследования является отображение иностранного видения Украины как таковой, её правового статуса, народа и его прав. Для более объективного изучения первоисточника был также произведен сравнительный анализ сведений из воспоминаний Ш. Дюброй, как представителя иностранного государства, в отношении украинского вопроса с мемуарами других зарубежных авторов и научными работами украинских историков и этнографов.

Ключевые слова: французские мемуары, украинский народ, мемуары Шарля Дюброй, государственное становление, украинская нация.

Список використаних джерел

1. Dubreuil Ch. Deux annees en Ukraine avec une carte de l'Ukraine / Ch. Dubreuil. — Paris, 1919. — 158 p.
2. Бевз Г. П. Українці / Г. П. Бевз. — К. : Педагогічна преса, 2007. — 104 с.
3. Вілсон Е. Українці: несподівана нація / Н. Гончаренко, О. Гриценко (пер. з англ.). — К. : Видавництво «К.І.С.», 2004. — 552 с.
4. Гуслистий К. Г. До питання про утворення української нації / К. Г. Гуслистий. — К. : Знання, 1967.
5. Кубійович В. Територія й людність українських земель / В. Кубійович. — Львів, 1935. — 85 с.
6. Мишко Д. І. Соціально-економічні умови формування української народності (становище селян і антифеодальні рухи на Україні в XV– I пол. XVI ст.) / Д. І. Мишко. — К. : Академія Наук УРСР, 1963. — 292 с.
7. Півторак Г. Звідки ми і наша мова / Г. Півторак. — К., 1993. — 200 с.
8. Рафес М. Два года революции в Украине. Эволюция и раскол Бунда / М. Рафес. — М., 1920.
9. Сегеда С. П. Антропологічний склад українського народу: Етногенетичний аспект [Електронний ресурс] / С. Сегеда. — К. : Вид-во імені О. Теліги, 2001. — 256 с. — Режим доступу: <http://litopus.org.ua/segeda/se03.html>.
10. Січинський В. Чужинці про Україну / Володимир Січинський. — К. : Ярославів Вал, 2011. — 254 с.
11. Стражний А. С. Украинский менталитет / А. С. Стражний. — К. : Изд. Подолина, 2008. — 384 с.
12. Шелухин С. Україна – назва нашої землі з найдавніших часів / С. Шелухин. — Прага, 1936. — 248 с.
13. Юрій М. Ф. Етногенез українського народу / М. Ф. Юрій. — К. : Кондор, 2008. — 262 с.